

30. Яровая Л. В. Русская морская терминология судовождения / Лилиана Викторовна Яровая. – Одесса : ЛАТСТАР, 2002. – 200 с.

Natalia Kornodudova

Origin, structure and operation of maritime terminology in the Ukrainian literary language

Marine terminology structure within various historical periods of evolution of society and its public language is analyzed; the forms of expressing specific modern maritime terminology based on materials of scientific studies of maritime research area are revealed; special attention being paid to new tendencies in operation of modern maritime terminology in the Ukrainian literary language.

Key words: term, maritime terminology, primordial maritime terminology, borrowed

Наталія Гудима

**ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ТЕРМІНІВ
«ІНШОМОВНЕ СЛОВО» Й «ЗАПОЗИЧЕННЯ»
В ЗАРУБІЖНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ**

Проблема запозичення являє собою невід'ємну частину проблеми мовних контактів і збагачення словника та є дуже важливою в останній час у зв'язку з посиленням та розширенням політичних, економічних та культурних зв'язків України з іншими країнами, народами та їхніми мовами. У статті визначено та розмежовано значення термінів «іншомовне слово» та «запозичення» зарубіжними й українськими вченими-лінгвістами.

Ключові слова: іншомовне слово, запозичення, запозичене слово, лексичне запозичення, лінгвістичний термін, лексика іншомовного походження.

Особливе місце в теорії запозичення посідає питання про визначення термінів «запозичення» та «іншомовне слово», а також про розмежування запозичення різного характеру (фонетичного, морфологічного, словотворчого, фразеологічного тощо) та запозичення лексичного або мовного. Незважаючи на те, що в мовознавстві вже є низка робіт, присвячених проблемі запозичень, однак потреба в подальших дослідженнях не втрачає своєї актуальності. Запозичення було і є предметом дослідження й українських, і зарубіжних учених (Л. Крисін, М. Брицин, В. Виноградов, Ю. Жлуктенко, Л. Баранникова, А. Бурячок, Б. Головін, Д. Лотте, І. Огієнко, С. Семчинський, А. Марті, В. Акуленко, С. Федорець, І. Мрозіцька, О. Лисенко, Г. Сергеева, С. Рижикова, Л. Чурсіна, Д. Мазурик, О. Стишов, О. Тодор, В. Сімонок).

Багатозначність розуміння терміна «запозичення» зумовлена специфікою свідчення з ним факту мовної дійсності. З одного боку, його вживають для позначення запозичення, а з другого – ним користуються для констатації результату цього процесу, що представлений, наприклад, запозиченим словом або фонемою чи морфемою.

Мета статті – проаналізувати визначення термінів «іншомовне слово» та «запозичення» в зарубіжному та українському мовознавстві.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати сутність лінгвістичних термінів «іншомовне слово» та «запозичення»; 2) розмежувати задекларовані терміни за різними ознаками; 3) дати авторське визначення цим термінам.

Перш ніж перейти до питання сутності категорії запозичення, необхідно визначити, що слід розуміти під термінами «іншомовні слова» та «запозичена лексика».

Словники лінгвістичних термінів подають такі визначення: «Іншомовний – запозичений з іншої мови. Іншомовний зворот. Іншомовні слова» [20, с. 178]. «Іншомовні слова – слова, запозичені з інших мов. Запозичення слів є природним процесом, що відбиває економічні, політичні, культурні зв'язки з іншими народами, коли разом з реаліями і поняттями приходять і відповідні слова» [3, с. 99]. «Іншомовні слова – слова з інших мов, які на відміну від запозичених слів не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцем як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їхній формі, так і в семантиці» [23, с. 209]. «Іншомовні слова – слова

з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження» [24, с. 238].

Н. Шестакова серед «лексики іншомовного походження» виділила «запозичені слова», повністю асимільовані в мові-реципієнті; «іншомовну лексику», що охоплює іншомовні лексеми, які «використовуються у мовленні, проте в синхронному зрізі не виступають складовою частиною лексичної системи мови, котра їх використовує» [25, с. 149].

Сьогодні немає загальноприйнятого розуміння терміна «запозичене слово». «Енциклопедія. Українська мова» дає таке визначення терміна «запозичене слово»: «Запозичені слова – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Запозичене слово не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються в спеціальних словниках, запозичені слова подано в загальних словниках разом із питомою лексикою» [24, с. 202]. Найголовнішим джерелом лексичних запозичень, пов'язаних із поняттями загальноєвропейської культури, науки, державного управління, права й політики, для української мови, як і всіх європейських були та залишаються й досі латинська та грецька мови. Крім німецьких, найбільше запозичених слів в українську мову проникло з таких європейських мов, як французька, італійська та англійська.

О. Ахманова «запозичене слово» визначає як «...слово, що з'явилося в мові як результат запозичення...» [20, с. 151]. У «Словнику лінгвістичних термінів» за редакцією Д. І. Ганича та І. С. Олійника «запозичення» подано в двох значеннях: «Запозичення. 1. Звернення до лексичного фонду інших мов для визначення нових понять і предметів, причому часто самі ці поняття і предмети разом з їх назвами засвоюються від інших народів. 2. Слова, словотворчі афікси, конструкції, що ввійшли в мову внаслідок запозичення» [3, с. 82]. Учені-лінгвісти ототожнюють терміни «запозичення лексичні» та «іншомовні слова».

О. Пономарів розмежовує терміни «запозичення» й «іншомовні слова», основним критерієм вважає рівень засвоєння мовою слова іншомовного походження: запозичення – «...це слова, які давно й глибоко ввійшли в мову, підпорядкувавшись усім її законам, близькі за фонетичною структурою до звукового складу власне українських слів; іншомовні слова – ті, які зберігають чужорідність звучання та форми та наводяться в словниках іншомовних слів...» [13, с. 66].

Л. Єфремов зауважує, що кожне запозичене слово утворено з іншомовного матеріалу, а матеріалом для запозичення може бути тільки звучання слова й матеріальне звучання, властиве слову в тих чи інших випадках його усталеного вживання [4, с. 7–8].

Термін «запозичення» вживають у мовознавчій літературі в двох значеннях: у широкому й вузькому розумінні. У широкому – термін розглядають у зв'язку з теорією мовних контактів, взаємодію мовних систем, як один із шляхів збагачення словникового складу мови (І. О. Бодуен де Куртене, Е. Хауген). У вузькому – термін вживають на позначення процесу входження й адаптації запозиченої лексики. Термін «запозичення» вживаємо у вузькому розумінні на позначення запозиченого слова – нової лексичної одиниці, морфологічно чи словотвірною оформленою за зразком мови, з якої запозичуємо.

Учені-лінгвісти намагалися дати визначення терміна «запозичення» з різних позицій. Поняття «запозичення» не має достатнього означення навіть в одній лінгвістичній традиції, зважаючи на те, що існують різноманітні підходи до цього явища та його термінологічного визначення в зарубіжній лінгвістиці. Так, у західноєвропейській лінгвістиці існували терміни «гібридизація» і «схрещування» (Хауген, Марті). «Гібридизація» – взаємодія неблизько споріднених мов або зовсім неспоріднених, а «схрещування» – близькоспоріднених [21, с. 34]. На два значення терміна «запозичення» вказував Ж. Марузо: «Цей французький термін (*L'emprunt* – запозичення) позначає одночасно й акт, у результаті якого одна мова засвоює елемент іншої мови, і сам позначений елемент» [21, с. 104].

Розрізняє процес запозичення і результат цього процесу Е. Хауген, позначаючи запозичені одиниці терміном «loanword» (англ. «позичати»). «Запозичення» – «...спроба мовців відтворити засобами однієї мови ті моделі, які він вивчив в іншій мові...» [26, с. 220], мовознавець уживає цей термін на позначення більшої частини всіх лексичних інновацій, що викликані мовним контактом, тобто всіх явищ лексичної інтерференції.

Німецькі лінгвісти, очолювані А. Шлейхером, диференціювали запозичені слова (*Lehnwörter*) і іншомовні слова (*Fremdwörter*) – на слова «засвоєні» та «чужі», тобто такі, що в процесі запозичення не набули якогось широкого функціонування, не ввійшли до словотворчої парадигми мови-реципієнта, не зазнали фонетичної й граматичної адаптації в лінгвальній системі, що їх запозичила. Але вони не пропонували єдиної системи для розділення названих категорій в різних мовах, змішуючи

їхні критерії й визначення. Ці два терміни існують у нашому мовознавстві без диференційних значень [19, с. 6].

Термін «запозичення» вживаний у мовознавчій літературі в двох значеннях: 1) запозиченням називають один із шляхів збагачення словникового складу мови, опираючись на теорію мовних контактів, взаємодію мовних систем (І. О. Бодуен де Куртене, Л. А. Булаховський); 2) цей термін також позначає процес входження й адаптації запозиченої лексеми й результат цього процесу – запозичене слово, лексему (І. М. Обухова).

М. Маковський вважає, що запозичення – це звук, морфема, слово, або його окреслене значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення [11, с. 179].

Заперечення як процес відкидає М. Майоров, який вважає, що «запозичення – це не процес, а, власне, тільки першопочаткове використання іншомовного матеріалу у новому для нього оточенні» [10, с. 211]. Запозичується не слово, а «...шматок лексичного матеріалу без форми...» [10, с. 235].

Ф. де Соссюр під запозиченням розуміє «...весь обсяг мовних елементів, що переходять із однієї мовної системи в іншу...» [22, с. 18].

Л. Крисін називає запозичення «...процесом переміщення різних елементів з однієї мови в іншу, де під різними елементами маються на увазі одиниці різних структурних рівнів мови (фонеми, морфеми, лексеми, фраземи)...» [7, с. 18–19].

О. Реформатський у свій час пропонував такі терміни на визначення запозичення, як «засвоєні» та «освоєні» слова [14, с. 135].

Дослідники, які займалися питаннями білінгвізму, інтерференції, розглядають запозичення як один із результатів контактування двох мов і як результат інтерференції. Будь-яке запозичення на початковому етапі залежить від білінгва, людини, яка володіє двома мовами і починає вживати це запозичене слово [17, с. 18; 5, с. 12; 15, с. 31; 9, с. 10; 18, с. 9]. Цікавим є тлумачення терміна «запозичення» С. В. Семчинським. Мовознавець вважав, що запозичуватися можуть не лише лексичні одиниці, але й інші елементи мовної структури [17, с. 18].

В. Мартинов протиставляє «запозичення» й «проникнення» [12, с. 53]. Ю. Жлуктенко вважає, що різниця між двома цими термінами полягає в тому, що вони співвідносяться як причина й наслідок та пропонує виділяти два значення терміна «запозичення»: 1) процес сприйняття одиниць однієї мови іншою мовою, тобто певний конкретний вид лінгвістичних змін, які викликані взаємодією мов у ситуації їхнього контакту; 2) перенесені в іншу мову одиниці, тобто наслідки взаємодії мов, які можуть існувати в цій мові й після того, як взаємодія вже припинилася [5, с. 12].

В обох своїх значеннях термін «запозичення» позначає не те саме, що термін «взаємодія мов», адже в середині ХХ сторіччя у мовознавстві набуває поширення термін «мовний контакт», який ніби означає те саме, що й «взаємодія мов». Ці дві назви мовби доповнюють одна одну.

У процесі взаємодії обидві рівноправні мови впливають одна на одну й таким чином взаємозбагачуються. Схвальну оцінку діставали й закономірні наслідки цих контактів – лексичні запозичення. Назва «мовні контакти» створює враження двостороннього процесу – взаємодії та взаємовпливу мов. Потік запозичень плине лише в один бік, українська мова виконує роль «приймача», «підлеглої» мови. Зв'язки між мовами не партнерські, а отже, маємо однобічний вплив. Ось чому процеси, які називають мовними контактами, у багатьох випадках точніше було б іназивати мовними впливами [16, с. 19–20].

У сучасному мовознавстві під процесом запозичення розуміють не тільки сам факт переходу іншомовного слова із мови-джерела в чуже для нього мовне середовище, але й адаптаційні процеси, унаслідок яких засвоєне слово суттєво змінюється в семантичному й формальному планах. Унаслідок згаданих трансформацій запозичене слово може лише віддалено нагадувати слово-етимон, яке часто можна кваліфікувати лише як імпульс для словотвору й будівельний матеріал, що використаний при цьому.

Сучасні дослідники мови вважають, що процес запозичування пов'язаний з перебудовою запозичених слів на всіх мовних рівнях, тобто цей процес має подальші наслідки для всієї системи мови, яка запозичує.

В. Акуленко у своїх фундаментальних дослідженнях не використовує терміна «запозичення», а називає цей процес «міжмовним контактуванням» [1, с. 15].

Під «запозиченням» В. Сімонок розуміє «...різні лексичні іншомовні одиниці, узуальний статус яких закріплені лексикографічно або ж незалежним вживанням як мінімум у двох україномовних джерелах...» [19, с. 6].

Про лексичне запозичення як один із чинників явища інтерференції говорить Г. Сергєєва. Дослідниця вважає, що процес запозичення іншомовної лексеми – це не механічне перенесення мовного матеріалу, а динамічний процес, що складається з кількох етапів [18, с. 9].

Запозичення – це результат мовних і культурних контактів. Мовні контакти завжди відіграють певну роль у розвитку словникового складу мови. Запозичення – це звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення. Запозичення може здійснюватися безпосередньо або через посередництво інших мов [23, с. 179].

Л. Архипенко стверджує, що «...запозичення – це й процес освоєння елемента чужої мови, і сам цей елемент...» [2, с. 20]. Під «елементами» чужої мови автор на увазі одиниці різних рівнів мовної системи: фонетики, морфології, лексики, синтаксису. Унаслідок цього слід обмежувати термін «запозичення» на кожному рівні: фонетичне запозичення, семантичне запозичення, лексичне запозичення, морфологічне запозичення, синтаксичне запозичення.

У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» подано таке визначення терміна «запозичення»: «Запозичення – елемент чужої мови, перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес такого переходу» [8, с. 205].

Л. Кислюк розуміє запозичення як «...наслідок процесу міжмовного контактування, безпосереднього чи опосередкованого, одним із результатів процесів, які виявляють синхронічну динаміку лексичної підсистеми сучасної мови» [6, с. 5]. Термін «запозичення» автор уживає у вузькому розумінні на позначення запозиченого слова – нової лексичної одиниці, морфологічно та словотвірною оформленою за зразком мови.

Отже, викладене вище дає підстави стверджувати, що запозичення – це не тільки проста передача готових елементів однією мовою іншої, це й процес їхнього органічного освоєння системою цієї мови, пристосування до її власних потреб, перетворення – формального й семантичного – в умовах іншої системи. Водночас, запозиченням може бути й будь-яке слово, яке потрапило в мову зовнішнім шляхом.

Наше дослідження є теоретичним, оскільки матеріал у ньому спрямований на перспективне вивчення задекларованої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12–19.
2. Архипенко Л. М. Етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних запозичень в українській мові (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) / Архипенко Л. М. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 168 с. – (Монографія).
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Ефремов Л. П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. П. Ефремов. – Алма-Ата, 1959. – 21 с.
5. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерференції / Ю. О. Жлуктенко – К., 1966. – 135 с.
6. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / НАН України, Інститут української мови / Л. П. Кислюк. – К., 2000. – 16 с.
7. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 685.
9. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській нвуково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Лисенко. – Х., 1999. – 21 с.
10. Майоров М. П. К вопросу о сущности лексического заимствования / М. П. Майоров // Ученые записки 1-го МГПИИЯ. – 1967. – Т. 37. – С. 196–235.
11. Маковский М. М. Теория лексической аттракции / М. М. Маковский. – М., 1977. – 252 с.
12. Мартынов В. В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о вислодерской прародине славян / В. В. Мартынов // Вопросы языкознания. – 1961. – № 3. – С. 53.
13. Пономарів О. Лексика іншомовного походження / О. Пономарів // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 3. – С. 65–67.
14. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский – М. : Учпедгиз, 1955. – С. 117.
15. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты / В. Ю. Розенцвейг. – М., 1972. – 178 с.
16. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–17.

17. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1963. – 62 с.
18. Сергєєва Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківський державний ун-т / Г. А. Сергєєва. – Х., 2002. – 16 с.
19. Сімонок В. П. Мовна картина світу. Взаємодія мов / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого / В. П. Сімонок. – Х. : Основа, 1998. – 171 с.
20. Словарь лингвистических терминов [состав. О. С. Ахманова]. – М., 1966. – 606 с.
21. Словарь лингвистических терминов [состав. Ж. Марузо]. – М., 1960. – С. 104.
22. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
23. Українська мова. Енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія», 2000. – 752 с.
24. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2007. – 752 с.
25. Шестакова Н. О. О причинах лексического заимствования // Слово в лексико-семантической системе языка / Н. О. Шестакова. – Л., 1972. – С. 148–150.
26. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing. – Language, 1950. – Vol. 26. – Nr 2 / –210–231.

Nataliya Gudyma

***The linguistic aspect of the terms “foreign language word” and “borrowing”
in the foreign and Ukrainian philology***

The problem of language borrowings is an inevitable part of the problem of language contacts and enriching the vocabulary, which is very vital nowadays in the course of strengthening and extending the political, economic and cultural relations of Ukraine with other countries, nations and their languages. The author of the article shows the determination of meanings in the terms ‘foreign language word’ and ‘borrowing’ found in the works by foreign and Ukrainian linguists.

Key words: foreign language word, borrowing, loanword, lexical borrowing, linguistic term, foreign origin vocabulary.

Марина Гонтар

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЖУРНАЛІСТИКИ

У статті досліджено структурні особливості термінів-словосполучень української терміносистеми журналістики, проаналізовано основні моделі термінів-словосполучень та подано характеристики галузевих термінів-словосполучень загалом.

Ключові слова: журналістський термін, термін-словосполучення, модель, опорний і залежний компоненти словосполучення.

Термінологія кожної галузі знань містить різноструктурні одиниці, крім однослівних термінів вагоме місце займають терміни-словосполучення (ТС). За спостереженнями термінологів, у різних терміносистемах ТС становлять від 50 до 90 % від загальної кількості термінів. Аналіз ТС, важливої частини термінології, є актуальним, зважаючи на стрімкий розвиток науки та невпинне поповнення галузевих терміносистем новими лексемами.

Дослідженню термінів-словосполучень присвячено праці В. П. Даниленко [2], Б. М. Головіна [1], Б. П. Михайлишина [5], О. М. Іващишин [3], О. Г. Чумак [13], О. В. Чуєшкової [11] тощо. У статті зроблено спробу проаналізувати структуру термінів-словосполучень журналістики, яка не була об'єктом вивчення в українському термінознавстві.

Мета дослідження – аналіз структурно-граматичних характеристик термінів-словосполучень журналістики в українській мові та визначення їхніх найпродуктивніших моделей.

Терміни-словосполучення визначаємо як особливий тип стійких словосполучень, які чітко співвідносні зі спеціальними поняттями журналістики та мають нерозкладну стійку структуру.

Окрім властивостей терміна-словосполучення як терміна (системність, наявність дефініції, тенденція до моносемії в межах свого термінологічного поля, відсутність експресії, стилістична нейтральність), термін-словосполучення також має характеристики словосполучення і є синтаксичною конструкцією [3, с. 41], а тому, аналізуючи ТС, потрібно враховувати його структурні особливості та характер синтаксичного зв'язку між його компонентами.